

ВИХОВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ (З ДОСВІДУ РОБОТИ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.)

У статті розглянуто соціальні практики громадських і церковних інститутів щодо виховання здорового способу життя населення в останню третину ХІХ – на поч. ХХ століття. Особлива увага приділена формам і методам роботи Православної церкви, взаємодії з державними і громадськими інститутами. На основі аналізу різноманітних історичних джерел доведено, що соціально-виховна та просвітницька діяльність церковних інститутів та громадських організацій можуть бути використані в сучасних умовах. Заслужовує на увагу активна роз'яснювальна робота серед різних верств і груп населення щодо необхідності дотримання норм і правил здорового способу життя.

Ключові слова: виховна робота, здоровий спосіб життя, соціальне виховання, соціалізація.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.

Проблеми соціалізації різних груп населення, створення умов для реалізації особистості в сучасному соціумі передбачають не лише впровадження нових виховних технологій, а й активне використання історичного досвіду та традицій. Формування здорового способу життя, утвердження його у повсякденній практиці вимагають комплексного підходу, мобілізації сил різних суспільних інститутів й організацій. У цьому контексті важливе значення має вивчення досвіду, форм і методів роботи Православної церкви, державних і громадських інститутів на кінець ХІХ – початок ХХ ст.

В останній третині ХІХ – на початку ХХ ст. за умов глибоких соціально-економічних та політичних зрушень і перетворень у тогочасному суспільстві Російської Імперії відбувалася модернізація роботи церковних інститутів. Утвердження ринкових відносин, поглиблення соціального розшарування, безробіття, посилення міграційних процесів потребували від церкви оновлення соціальної практики, форм та методів морального і соціального виховання. Ця складова діяльності церковних інститутів, їх соціально-педагогічних ініціатив зберігає актуальність і потребує творчого осмислення і використання. До того ж за радянських часів досвід соціальної роботи церкви був втрачений, а її традиції соціальної реабілітації та виховання перервані. Демократичні перетворення і зміни, що відбулися в останні десятиріччя у нашому суспільстві, актуалізували наукові дослідження, пов'язані з проблемою оцінки ролі та внеску Православної церкви до пропаганди здорового способу життя українського населення на кінець ХІХ – початок ХХ ст. За сучасних умов чимало церковних ініціатив соціального і морального виховання знаходять своє продовження у практиці не лише церковних, а й світських державних та громадських інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея виховання на християнських засадах має давню традицію. Початок їй поклали у ІV – ХІ ст. відомі постаті святих отців Церкви Іоан Златоуст, Іоан Кассіан, Василій Великий, Григорій Богослов та ін. Пізніше цю ж тему розвивали у своїх працях як представники духовенства, так і відомі педагогічні діячі, зокрема такі, як Ян Амос Коменський, Й. Г. Песталоцці, К. Д. Ушинський, Г. С. Сковорода, О. В. Духнович, Г. Г. Ващенко, І. І. Огнієнко та ін. Розвиток соціального виховання в Україні початку ХХ ст. вивчався в рамках історико-педагогічних досліджень (Г. Ф. Гринько, О. Г. Дзевєріна, М. О. Скрипник та ін.). В їх роботах роз'яснювались принципи соціальної політики держави, аналізувався практичний досвід соціального виховання поколінь, які підростають. Більш детально аспекти розвитку соціального виховання в досліджуваній період було висвітлено в історико-педагогічних працях 90-х років ХХ – початку ХХІ століття (А. Д. Березівська, П. І. Дроб'язко, Л. М. Дуднік, В. І. Костів, В. С. Курило, А. А. Медвідь, М. Г. Стельмахович, О. В. Сухомлинська, Д. П. Федоренко, Л. А. Штефан та ін.). Незважаючи на наявність досить широкого спектру різносторонніх наукових праць, присвячених предмету вивчення, досі не було цілісного дослідження, яке розглядало б усі аспекти виховання здорового способу життя та об'єднання з цією метою зусиль держави, церкви і громадськості.

Мета дослідження: дослідити застосування різних форм і методів виховання здорового способу життя у період останньої третини ХІХ – початку ХХ ст.

Завдання дослідження

1. Вивчити форми й методи виховання здорового способу життя різних груп населення, застосовувані Православною церквою.

2. Проаналізувати спільні проекти Православної церкви з державою та громадськими організаціями у цій галузі.

Методи дослідження: аналіз літературних джерел та структурно-функціональний аналіз, що дозволяє виокремити зовнішні обставини по відношенню до проблеми виховання здорового способу життя у зазначений період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Православна церква упродовж свого існування приділяла особливу увагу соціальному та моральному вихованню населення, підвищенню його моральності, утвердженню здорового способу життя. Одним із головних напрямів соціальних практик громадських і церковних інститутів в останній третині XIX – на початку XX ст. стає боротьба за здоровий спосіб життя населення, за викорінення пияцтва та алкоголізму. Активізація Православної церкви значною мірою обумовлена тим, що боротьба з пияцтвом та алкоголізмом у цей час набула організованого характеру і стала одним із напрямків державної політики.

Загострення проблеми пияцтва та алкоголізму значною мірою було викликано наслідками введення акцизної системи торгівлі спиртними напоями. Вільний продаж спиртних напоїв у країні призвів до погіршення криміногенної ситуації, падіння моральності населення [1, с. 67]. Така ситуація викликала занепокоєння у багатьох верств суспільства, різних громадських організацій та товариств. Уряд спробував врегулювати систему продажу горілчаних виробів і вжити заходів щодо обмеження алкоголізму і пияцтва. За його рішенням у 1894 р. акцизна система була замінена монопольним продажем горілки та вина. Натомість, незважаючи на зусилля уряду з наведення порядку у продажу спиртних напоїв, проблема й надалі залишалася доволі гострою і потребувала комплексних дій не лише адміністративного, а й виховного характеру. Для Чернігівської єпархії боротьба за тверезий спосіб життя мала ще один важливий мотив і чинник. У Чернігівській губернії діяли осередки старовірів та протестантських сект, члени яких не вживали алкогольних напоїв і вели здоровий спосіб життя, чим викликали симпатії та приваблювали православних вірян.

Церква першою відчула "алкогольну" небезпеку і розпочала масштабну діяльність серед населення за тверезий спосіб життя. У 1859 р. Синод видав указ, яким зобов'язав єпархії та церковну громадськість розгорнути серед населення боротьбу за тверезий спосіб життя. Така діяльність єпархіальних установ мала наслідком запровадження урядом більш суворих правил торгівлі спиртними напоями. Крім того, наступна ініціатива уряду стосувалася створення Товариств тверезості.

Розгортання боротьби церкви за тверезий спосіб життя відбувалося в річці активної підтримки урядової політики. Така мотивація визначалась намаганням церкви бути союзником держави та складовою єдиного державного організму. Водночас, у розгортанні антиалкогольної кампанії церковні інститути переслідували також свої корпоративні інтереси. У першу чергу, вони намагались зберегти монополію на виховання населення й показати ефективність та дієвість своїх соціально-виховних практик, їхню ефективність за нових умов.

У цьому контексті слід зазначити дві важливі складові боротьби за народну тверезість. Перша складалась з конкретних виховних та організаційних заходів для навернення людей до тверезого способу життя шляхом забезпечення культурного зв'язку християнства і суспільства. Друга мала пропагандистсько-проповідницький характер. До того ж вона була переважною і мала елементи проведення спеціальних кампаній, які часто були складовими загальнодержавних ініціатив. У парафіях було ініційовано заснування товариств тверезості з метою об'єднання усіх непитущих і, таким чином, сприяння якщо не викоріненню, то хоча б обмеженню пияцтва. Уже в 1890-х рр. такі товариства діяли в селах Тур'я Городнянського та Редьківка Чернігівського повітів [2; 3]. Як свідчать джерела, ці організації були малодієвими, однак, церковна преса намагалась представити їх активними поборниками за тверезий спосіб життя та прикладом для інших сіл та містечок. Така пропагандистська кампанія церкви мала свої позитивні наслідки. Зокрема, соціальні ініціативи та їх широке розголошення сприяли створенню у 1894 р. Всеросійського опікунства про народну тверезість, яке увійшло до відання Міністерства фінансів як установа напівофіційного, напівгромадського характеру. Це був один із прикладів того, коли ініціатива йшла "знизу", а потім знаходила підтримку на державному рівні у вигляді відповідних постанов чи ухвал.

Пожвавленню цієї роботи сприяло оприлюднення чергового циркуляру Синоду від 12 червня 1909 р., який рекомендував керівникам усіх єпархій вжити невідкладних заходів до зменшення пияцтва серед населення [4]. На заклик Синоду Чернігівська єпархія ініціювала створення Товариства тверезості імені Олександра Невського при Покровській церкві села Плоского в Остерському повіті [5]. У єпархіальній пресі така суто організаційна подія була представлена як "Торжество тверезості" та приклад для наслідування [6]. Як наслідок, у різних парафіях збільшилася кількість товариств тверезості. У порівнянні зі світськими організаціями церковні товариства тверезості були більш ефективними, оскільки базувалися не лише на адміністративних засадах, а й активно використовували морально-виховні засоби впливу, спираючись на вікові християнські цінності. Зокрема, вступники були зобов'язані "молитовно" обіцяти дотримуватися статуту і вимог товариства не вживати алкогольних напоїв. Це мало потужний вплив на парафіян, схильних до вживання алкоголю, з огляду на те, що абсолютна більшість населення

були такими, що вірують. Щоб посилити ефективність виховання, практикувалися також бесіди священників із "порушниками" безпосередньо у храмах. Вступаючи до Товариства, члени давали обіцянку не вживати спиртних напоїв не менше року та записувалися в спеціальну "Книгу тверезості". Щоб подати приклад парафіянам, церковнослужителі записувалися першими, до них приєднувалися представники волосного правління та інші особи.

Часто відносно скромні організаційні заходи, про які обов'язково повідомлялося у пресі, супроводжувалися масштабними виховними і пропагандистськими кампаніями. Така активність була викликана підготовкою до першого Всеросійського з'їзду практичних діячів боротьби з пияцтвом та алкоголізмом. Натомість, як свідчать джерела, Чернігівська єпархія виявилася не готовою до проведення кваліфікованої просвітницької роботи серед широкого загалу. Бракувало власних авторів, здатних переконливо і компетентно доводити шкідливість вживання алкоголю і, головне, визначати шляхи подолання цієї соціальної хвороби. Відтак, редакція "Черниговских епархиальных известий" здійснила передруккування статей із Архангельських, Полтавських, Вятських та інших єпархіальних "Ведомостей" та "Церковного вестника".

Крім того, редакція ініціювала публікацію низки статей на тему боротьби із пияцтвом відомого на той час публіциста, автора книг на цю тематику популярного релігійного діяча і письменника Д. Булгаковського, палкого прихильника утвердження тверезого способу життя. У 1910 р. ним було опубліковано "Нарис діяльності опікунств про народну тверезість". З 1912 р. він стає головним редактором журналу "Всероссийский вестник трезвости". Основна ідея Булгаковського полягала у необхідності комплексного підходу до викорінення пияцтва за допомогою науково обґрунтованих методів. Значну роль він відводив моральному вихованню, проведенню системної виховної роботи шляхом спеціальних проповідей та бесід. Ще одним із засобів виховання вважалося залучення вірян до гурткової роботи за інтересами під керівництвом священників та благочестивих вірян. Пропонувалось створювати гуртки любителів співів, рукоділля, різьблення тощо. Важливим засобом релігійного і морального виховання вважалася організація паломництв до святих місць, у тому числі й з метою зміцнення від недугів, пов'язаних із вживанням алкогольних напоїв [7].

Особливу увагу автори церковних видань звертали на виховну роботу серед безробітних, людей з девіантною поведінкою. Поряд із традиційною благодійною допомогою пропонувалося влаштовувати громадські роботи, майстерні, на які покладалися не тільки виробничі, а й виховні функції.

У 1909 р. "Черниговские епархиальные известия" опублікували на своїх шпальтах програмну статтю із "Церковного Вестника" під красномовною назвою "Народное отрезвление". Програма розглядала цей напрямок роботи як одне із "насушних завдань" церкви й передбачала виховну роботу з особами, схильними до пияцтва, проведення виховної роботи через Товариства тверезості, церковні братства. Перевага церкви полягала в тому, що дані особи були парафіянами і це давало можливість впливати на них через парафіяльних священників. Одним із завдань церкви стає масовий випуск популярної літератури, листків, статей у газетах та журналах.

Така публіцистична кампанія була викликана підготовкою до створення у 1909 р. Першого Всеросійського Союзу з боротьби із пияцтвом. Однак, після створення Союзу активність зазнає певного спаду. Упродовж наступних двох років статті на дану тематику були поодинокими. Пізніше, 1911 р. починається нова хвиля організаційних і пропагандистсько-просвітницьких заходів щодо боротьби проти пияцтва і за утвердження здорового способу життя, пов'язана на цей раз із підготовкою до Першого Всеросійського з'їзду з боротьби з пияцтвом та алкоголізмом. У публіцистиці цього часу наголошувалось на особливій відповідальності церкви в утвердженні тверезого способу життя. Застереження церкви у цьому випадку ґрунтувалися на християнській обрядовості, поєднаній із традиційною українською гостинністю, відповідно до якої численні церковні свята, події, пов'язані із хрестинами, весіллями, поминками ставали приводом для вживання спиртних напоїв. За таких умов досить часто звучала критика на адресу церкви з боку товариств тверезості. У відповідь на такі звинувачення церковні автори доклали чимало зусиль для роз'яснення недопустимості вживання спиртних напоїв як елементу гостинності під час церковних свят та релігійних подій [1]. Натомість виправити ментальність і подолати повсякденні звичаї на практиці виявилось досить складно. Для посилення дієвості виховної роботи церква розглядала утвердження здорового способу життя як важливий елемент очищення від гріха.

Висновки. Усе вище викладене дозволяє стверджувати, що у зазначений період Православна церква приділяла велику увагу проблемі соціального служіння та активно пропагувала здоровий спосіб життя, підкріплюючи свої проекти благодійницькою та просвітницькою діяльністю церковних товариств та організацій. Головне завдання своєї вона вбачала у подоланні алкоголізму і пияцтва за допомогою арсеналу своїх традиційних виховних методів. Заслуга церкви полягала у поверненні найбільш соціально вразливої частини населення до корисної праці, збереження резерву робочої сили. Крім того, ініціативи церкви були підтримані широкими колами громадськості і мали вплив на державну політику.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у використанні системного підходу до аналізу виховання здорового способу життя як гносеологічної проблеми, що для

вдосконалення освітньої системи може включати християнські цінності у здоров'язбережувальний компонент; та як практичної проблеми, що передбачає якісне її вирішення шляхом поєднання зусиль держави, громадських організацій та залучення Православної церкви.

Використані джерела

1. Николаев А. В. Антиалкогольные компании XX века в России // Вопросы истории – 2008. – № 11. – С. 67–78.
2. Пригоровский А. Общество трезвости в селе Турье Городнянского уезда / А. Пригоровский // Прибавления к Черниговским епархиальным известиям (далі ЧЕИ). – 1893. – № 8. – С. 264–267.
3. Корсакевич П. "Общество трезвости" в селе Редьковке Черниговского уезда / П. Корсакевич // Прибавления к ЧЕИ. – 1891. – № 5. – С. 217–219.
4. Определение Черниговского Епархиального начальства от 26 – 30 октября 1909 года // ЧЕИ. – 1910. – № 15. – С. 528–535.
5. Красногорский Д. Открытие Феодосиевского Общества трезвости при Разрытовском Свято-Покровском женском монастыре / Мглинского уезда / Д. Красногорский // Прибавления к ЧЕИ. – 1910. – № 11. – С. 408–417.
6. Торжество трезвости // Прибавление к ЧЕИ. – 1909. – № 11. – С. 432–433.
7. Полієнко Г. О. Участь духовенства Чернігівської єпархії Православної церкви в антиалкогольних компаніях наприкінці XIX – на початку XX ст. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, вип. 134 (Серія: Історичні науки № 11). – 2015. – С. 62–66.
8. Чернявський В. Всероссийский Съезд практических деятелей по борьбе с алкоголизмом в Москве / В. Чернявский // Вера и жизнь. – 1912. – № 22. – С. 41–49.

Polienko H. O.

CULTIVATING A HEALTHY LIFESTYLE AMONG POPULATION (FROM THE EXPERIENCE OF THE ORTHODOX CHURCH IN THE LAST THIRD OF THE XIX – EARLY XIX CENTURY)

The article deals with social practices used by public and church institutions aimed at cultivating a healthy lifestyle in the last third of the XIX – at the beginning of the XX century. Forming of a healthy lifestyle and its establishment in an everyday practice require an integrated approach, combining efforts of various social institutions and organizations. The study of historical experience, forms and methods of work in the Orthodox Church, state and public institutions become of a great importance. The struggle for a population's healthy lifestyle, elimination of drinking and alcoholism becomes one of the main directions in social practices of public and orthodox institutions in the second half of the XIX – early XX century.

The deployment of the Church's struggle for a sober lifestyle took place in the flow of active support for government policy. Such motivation was determined by the efforts of the church to be an ally of the state and an integral part of a single state body. At the same time, church institutions also pursued their corporate interests in the development of the anti-alcohol company. First and foremost, they tried to preserve a monopoly on population's education and to show the effectiveness and efficiency of their socio-educational practices, their effectiveness under the new conditions.

Two important elements of the struggle for national sobriety are worth to be noted. The first one included specific educational and organizational measures to aim people to a sober lifestyle by ensuring the cultural link between Christianity and society. The second one was propagandistic and preaching. Being predominant, it also included some elements of carrying out special companies that were often a part of national initiatives. The creation of sobriety societies was initiated in the parishes. Their appearance was aimed at uniting all non-drinkers and thus promoting the restriction for drinking.

Compared with public organizations, church societies of sobriety were more effective, since they were based not only on administrative principles but they also used moral and educational means of influence, drawing population's attention on centuries-old Christian values. Relatively small organizational measures, which were necessarily reported in the mass media, were accompanied by large-scale educational and propaganda campaigns. The involvement of believers in work on interests under the direction of priests and pious believers was considered to be one of the effective upbringing means. The creation circles for people who love singing, needlework, carving, etc. was suggested.

Based on the analysis of various historical sources, it has been proved that socio-educational and educational activities of church institutions and public organizations can be used in modern conditions. The active explanatory work among different layers and groups of people regarding the necessity of keeping the norms and rules of a healthy lifestyle deserves a special attention.

Key words: *educational work, healthy lifestyle, social upbringing, socialization.*

Стаття надійшла до редакції 10.04.2018 р.